

GAZİANTEP İLİNDE YEMENİ YAPIMI

* Prof. Dr. Mediha GÜLER

** Doç. Dr. Melda ÖZDEMİR

*Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi El Sanatları Eğitimi Bölümü Dekoratif Sanatlar Anabilim Dalı.
Beşevler- ANKARA. mguler@gazi.edu.tr

** Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi El Sanatları Eğitimi Bölümü Dekoratif Sanatlar Anabilim Dalı.
Beşevler- ANKARA. m-ozdemir@superonline.com

ÖZET

Bir uygarlık ölçüsü olan ayakkabı yapımının, Anadolu'da dört bin yıllık tarihi olduğu bilinmektedir. İnsanlar ayaklarını önceleri dış etkilerden korumak için post ve derilere sarmışlar, medeniyet ilerledikçe ayakkabı yapımını geliştirmişler ve zamanla bir sanat dalı haline dönüştürmüşlerdir. Binlerce yıldır insanların en temel ihtiyaçlarından birini gidermenin aracı olan ayakkabı yapımı, bugün bir el sanatı dalı olarak Gaziantep'teki ustalarca halen sürdürülmektedir.

Bu araştırmada da birbirinden güzel ve değerli ayakkabılar üreten ve her aşaması el emeği ile yapılan Gaziantep'teki yemenilerin tanıtımı yapılmıştır. Yemeni yapım aşamaları açıklanmış, kullanılan araç ve gereçler hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deri, Yemeni, El Sanatları, Ayakkabı Yapımı

SHOEMAKING (YEMENİ) IN THE CITY OF GAZİANTEP

ABSTARCT

Shoe making, a benchmark for civilisation has a history of four thousand years in Anatolia. Human first wrapped their foot by leather or skin to protect them from the external affects, then during the progress of civilisation, developed the shoe making and turned it into an handicraft. Shoemaking, as a means of supplying basic needs of human being for thousands of years, has been carried on as a handicraft art by masters in Gaziantep.

In this study, the raw material, production techniques, the tools used and the types of product of the shoes of Gaziantep, which were produced with a great work of hand in every step, were given information.

Key Words: Leather, Yemeni, Handcraft, Shoe Making

1. GİRİŞ

Çağımızda iletişim teknolojisinin hızla gelişmesi ile dünya her geçen gün küçülmekte ve toplumlar arası iletişim ve etkileşim yoğunluk kazanmaktadır. Bu hızlı etkileşim sonucu, toplum kültürlerinde değişimler görülmektedir.

Toplumdaki hızlı gelişmeler sonucunda yaşanan değişimler kültürel değerlerimizden el sanatları üzerinde olumsuzlukların yaşanmasına neden olmaktadır. Günümüzde değişme ve gelişmeler sonucunda gerekli düzenlemeler yapılmaması nedeniyle, çok sayıda el sanatları üretimden kalkmıştır. Bugün günlük yaşamda işlevlerini yitirdikleri için ortadan kalkan ya da işlev değiştirerek

kullanımda kalan el sanatları ve ürünlerinin gelecek nesillere aktarılması küçülen dünyada her geçen gün biraz daha önem kazanmaktadır.

El sanatları içerisinde, Türk kültürünün zengin örneklerini yansıtan sanat dallarından biri dericiliktir. Deri; ilk insanların örtünme ve soğuktan korunma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ortaya çıkmış ve dericilik ise göçebelikten yerleşik düzene geçen insanların deriyi işlemeyi keşfetmesiyle başlamıştır.

Anadolu'nun fethinden önce göçebe bir yaşam süren Türk toplulukları ihtiyaçlarının karşılanmasında hayvansal ürünleri kullanmışlardır. Orta Asya kültür tarihine bakıldığında derinin günlük hayatta vazgeçilmez bir yeri olduğu görülmektedir (Tezcan 1997: 92).

Anadolu'da Selçuklu dönemlerinden sonra Osmanlılarda çok zengin bir ayakkabı kültürü ile karşılaşmaktadır. Özellikle ince işçilik ve çeşitli işleme teknikleriyle süslenmiş saray için üretilen pabuç, çizme, terlik gibi ürünler bugün Topkapı Sarayı Pabuç Hazinesi'nde bulunmaktadır (Güler ve Özdemir 2004: 519).

Ancak Osmanlılarda halkın giydiği ayakkabılar 19.yy.a kadar yöresel ustalar eliyle şekillenirken, batıda başlayan sanayi devrimi, fabrikasyon üretimi her dalda etkinliğini artırmıştır. Ucuzlayan sanayi ürünleri arasına katılan ayakkabı, Liman şehirlerinden başlayarak Anadolu pazarlarında yer almıştır. Bu durum el yapımı ayakkabıların ortadan kalkmasına ya da üretiminin azalmasına yol açmıştır. Bugün bir çoğu yalnızca isim olarak bilinen çarık, yemeni, çedik, mest, başmak vb. yerlerini iskarpin, kaloş, kundura, terlik, sandal, bot, mokasen, espadril, sabo, kets vb. yeni biçim ve isimli ayakkabılara bırakmıştır (Kırtunç 1989:69).

Geçmişte Anadolu'nun hemen her bölgesinde üretilen el yapımı ayakkabılar, bugün yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Anadolu'da ortak yapım özellikleri gösteren ayakkabıcılık, bugün artık pek çok yerde makineleşmeye yenik düşmüş ve kaybolmuştur. El yapımı ayakkabı üretimi günümüzde birkaç ilde az sayıda sanatkâr ile devam etmektedir. Bu illerimizden biri de Güney Doğu Anadolu bölgesinde yer alan Gaziantep ilidir. İl, güneyde, Suriye Devleti ile Kilis ili, doğusunda Şanlıurfa iline bağlı Birecik ve Halfeti ilçeleri, kuzeydoğusunda Adıyaman iline bağlı Besni ilçesi, kuzeyde Kahramanmaraş ile Pazarcık ilçesi, batıda Osmaniye ili, güneybatıda Hatay ilinin Hassa ilçesi ile çevrilidir.

Gaziantep ili geçmişten günümüze bakırcılık, kutnu dokuma, yemenicilik, sedef işlemeciliği, zurnacılık, gümüş işlemeciliği, nakış işleri gibi geleneksel el sanatları ve yöresel Türk mutfağı ile tanınan önemli kültür ve turizm beldelerimizdendir.

Gaziantep'te yemeniciliğe, köşkerlik ve bunların ustalarına da köşker ustası denilmektedir

(Alparslan 1940: 23). Yemeni; Anadolu'nun kimi yörelerinde başörtüsü olarak kullanılan yazmaya, kimi yörelerinde özel bir ayakkabıya verilen isimdir. Gaziantep ilinde yemeni; kısa kenarlı, üstü kırmızı, siyah ya da sarı deriden, tabanı köseleden dikilen topuksuz ve çok sağlıklı bir ayakkabı çeşididir (Koçu 1969: 246).

Gaziantep ilinde yemeni yapımı, çok eski bir geçmişe sahiptir. Köşkerlik zanaatının kendine özgü kuralları olduğu bilinmektedir. Bu kurallarda Osmanlı dönemi ahilik teşkilatının etkisi görülmektedir. Mesleğe çırak olarak girişten, usta olup dükkân açmaya kadar bu kurallar etkili olmuştur (Kılıçkiran 1982: 198). Bundan yaklaşık 60–70 yıl öncesine kadar usta, çırak, kalfa ilişkileri belli bir geleneğe dayanmaktaydı. Dürüstlük, doğruluk, sözünün eri olmak bu zanaat sahiplerinin en belirgin özelliği olarak bilinmektedir. (Tansuğ 1988:40).

Günümüzde Gaziantep'te yemeni yapan üç-beş sanatkâr kalmıştır. Bunların yaptıkları yemeni türleri ise işlevlerini yitirerek daha çok terlik olarak kullanılmakta ve turistlerin ilgisini çekmektedir. Bugün Gaziantep ayakkabıları, köşker diye adlandırdığımız ayakkabı yapım ustalarından Hayri ve Recep Usta ile bu mesleği devam ettirmektedir. Gaziantep yemeniciliğini yaşatan Mehmet Özusta aynı yapım teknikleri ile Gaziantep yemenilerini üretmektedir.

Bu çalışmada ayakkabı türü olan yemenilerin, tanıtımı yapılmıştır. Ayrıca yemeni yapımında kullanılan araç- gereçler ve bir yemeninin analizi sunulmuştur.

2. YEMENİ YAPIMINDA KULLANILAN ARAÇ VE GEREÇLER

2.1. Yemeni Yapımında Kullanılan Araçlar:

1. Tezgâh: Ceviz ağacından yapılmış yuvarlak bir kütük parçasıdır. Yaklaşık 80cm. çapında, 60-70cm. yükseklikindedir. Yuvarlak parçaya üç kısa ayak takılmıştır. Tezgâhın önünde alçak bir iskemleye oturan ayakkabıcı işlerinin çoğunu tezgâh üzerinde yapar (Fotoğraf 1-a).

2. Köşger iğnesi: Yorgan iğnesi kalınlığında 8-10cm. uzunluğunda, elastiki, ucu küt tel gibi bir alettir (Fotoğraf 1-b).

3. Dönder ağacı: Bu ağaç 50cm. boyunda, 5cm. kalınlığında bir ağaçtır. Ayakkabılar ters olarak dikildikten sonra dönder ağacı vasıtasıyla yüzüne çevrilir ve sonra kalıba sokulur (Fotoğraf 1-c).

4. İhvan: 25-30cm. uzunluğunda 6-7cm. kalınlığında ortası hafif kavisli, bir ucu daha yuvarlak ve tahtadan yapılmıştır. İçten dikilen yemeni ve çarıkları doğru yüzüne çevirmek için kullanılan bir alettir (Fotoğraf 1-ç).

5. Delecek: 20-25cm. uzunluğunda, metalden yapılmış, ucu yuvarlak, delik açmaya yarayan bir alettir. Çarklı zımbadaki deliklerden daha büyük delik açmak için kullanılır (Fotoğraf 1-d).

6. Çekiç: Çivi çakmak, madenleri dövmek ve şekil vermek için kullanılan tahta bir sap ve ucunda madenden bir parça bulunan alettir (Fotoğraf 1-e).

7. Levger: 30-35cm. uzunluğunda sapı tahtadan yapılmış bir bıçağın adıdır. Ucu sivri olan bu bıçak ayakkabının dikiş ütöleme işinde kullanılır (Fotoğraf 1-f).

8. Dişli: Yemeniyi kalıba daha düzgün çekebilmek için, alt tabanı kalıba germek amacıyla kullanılır

(Fotoğraf 1-g).

9. **Eğe:** 30-35cm. uzunluğunda, bıçakları açma ve bileme işleminde kullanılan yüzü çizgili, sert, ensiz plastik saplı çelik bir araçtır (Fotoğraf 1-h).

Fotoğraf 1: Yemeni yapımında kullanılan araçlar

10. **Kerpeten:** Alt tabanları kalıba yerleştirirken nemli köseleyi uçlarından çekmek için kullanılır (Fotoğraf 2-1).

11. 12. **Tahta ve plastik kalıplar:** Ayakkabıların ölçülerine göre değişik boyutlarda yapılmış, kunduracı kalıplarından çok daha basit ucu sivri, sert ve sağlam ağaçtan yapılmış kalıplardır. Bu kalıplar yapılacak olan pabucun içine yerleştirildikten sonra dikilir (Fotoğraf 2-i, 2-j).

13. **Muşta:** Deri dövme, gön ve kayışları düzeltmek, derileri taban astarına yapıştırmak ve tabanı parlatmak için kullanılan bir alettir. Demirden yapılan 8-10cm. boyunda üst kısmı avuca sığabilecek boyutta ve küre biçimindedir. Ucu ise kürenin altındaki bir girintiden sonra gittikçe genişleyen bir huni biçimindedir. Bu kısım yassı ve yuvarlaktır (Fotoğraf 2-k).

14. **Biz:** Tüm Anadolu'da kullanılan ucu sivri ve saplı bir iğnedir. İnce ve kalın olmak üzere iki çeşidi bulunur. Sap ağaçtan ve iğnesi çeliktendir. Boyu yaklaşık 15cm. civarındadır. Bizin sivri ucuyla yol açılır ve iplik buradan geçirilir (Fotoğraf 2-l).

15. **Teber:** Sapı yuvarlak ve kesici kısmı çelikten, 12-17cm. boyunda şimşir ağacından yapılmış bir alettir. Deri ve köseleyi tıraş etmek için kullanılır (Fotoğraf 2-m).

16. **Demir keski:** Boyu 15cm. olan ucu yassılanmış keskin bir bıçaktır. Bıçağın sivrilen üst kısmına sap konmuştur. Bütün biçki işleri bu aletle yapılır (Fotoğraf 2-n).

17. Örs: Ayak biçiminde iri bir demir parçasının kalınca bir ağaç kütüğüne baş aşağı çakılması ile yapılmış yardımcı bir tezgâhtır (Fotoğraf 2-o).

18. Ökçe demiri: Çekek ya da kerata adı verilen bu demirler iki taraflı ve bir taraflı olmak üzere iki kısımdır. Boyutları 28-30cm. olan ökçe demiri ayakkabıcıların ökçelerinin muntazam çıkmasına yardımcı olur. (Fotoğraf 2-ö).

Fotoğraf 2: Yemeni yapımında kullanılan araçlar

2.2. Yemeni Yapımında Kullanılan Gereçler:

19. Endaze: Yemenilerin numaralarına göre gön, yüzlük deri, sahtiyan ve meşinler kesilip hazırlanmak üzere ince mukavva veya kayışlardan yapılmış modellerdir (Fotoğraf 3-p).

20. Yapıştırıcı: Tiner ve benzin içinde kauçuk ve ¼ oranında diasektik selülözün eritilmesiyle elde edilir. Deri ürünlerinin yapıştırılmasında kullanılan, sıvı plastik görünümünde, kirli, sarı, şeffaf bir maddedir (Fotoğraf 3-r).

21. Taban: Ayakkabının yere basılan ve kösele gibi kalın deriler ile yapılan kısmıdır (Fotoğraf 3-s).

22. Güderi şeritler: Kesilerek ip haline getirilmiş güderi adı verilen ip şeklinde ince uzun derilerdir. Güderi şeritler, birleştirme ve örme işlerinde kullanılır (Fotoğraf 3-t).

23. Mum: Bal mumudur. Mum ipliğin gön ve kayışlara kolayca geçmesini sağlar ve ipin çürümesini engeller (Fotoğraf 3-u).

24. Zımpara: 20-25cm. uzunluğundadır. Şirenz kâğıdının bir yüzüne zamk ve zımpara taşı eğintisi sürülerek elde edilir. Köselenin altını tıraş etmek için kullanılır. Yapıştırıcının daha iyi tutabilmesi için köselenin altının tıraş edilmesi gerekir (Fotoğraf 3-ü).

25. Çiris: Yemeninin yüzündeki sahtiyan ile iç kısmındaki meşin sızı ile birbirlerine dikildikten sonra kalan kısmına yapıştırmaya yarar (Fotoğraf 3-v).

26. Saya: Tabandan başlayıp, ayağı çevreleyen bölümüne denir (Fotoğraf 3-y).

27. Pamuk iplik: Pamuk elde bükülerek elde edilir. Mumdan geçirilir. Deriyi dikmek için kullanılır (Fotoğraf 3-z).

Fotoğraf 3: Çarık yapımında kullanılan gereçler

3. YEMENİ YAPIMI TEKNİĞİ:

Yemeni yapımında deriler, Şanlıurfa, Diyarbakır, Kahramanmaraş, ve Kilis gibi yakın illerden temin edilmektedir. Bu illerdeki çarık ve yemeni ustalarının birbirlerini tanımaları, hammaddenin daha kolay bulunmasını ve toplu alındığı için de daha ucuza satın alınmasını sağlamaktadır. Deriler; koyun, keçi, öküz ve manda derisidir. Yemeni'nin iç astarı; meşin (koyun derisi), tabanı; kösele (sığır derisi), sayası; sahtiyan (keçi derisi) derisi ile yapılmaktadır (Güzelbey 1963: 74).

Derilerin boyanmasında kök boya gibi tamamen doğal malzemeler kullanılmaktadır. Toprak, nar ağacı kökü ve yaprağı, koyun kanı, ceviz ağacı ve yaprağı, deniz kumu vb. bitki kök, sap ve kabuklarından elde edilir. Yemeni yapımının ilk aşaması derinin kolay şekil alabilmesi için suda bekletilmesidir. Bu arada ayakkabı parçaları kalıpla kesilmeden önce dikiş işleminde kullanılacak olan pamuk ipliği, çürümesini, kopmasını ve su geçirmesini önlemek amacıyla balmumu ile mumlanır.

Yemeni çeşitleri için hazırlanmış endazeler(ayakkabı kalıpları) alınır. İlk olarak ayakkabı tabanı için endaze kösele üzerine konup, demir keski yardımıyla kesilir. (Fotoğraf 4). Daha sonra iç astarı için hazırlanmış kalıp, meşin üzerine konup kesilir. (Fotoğraf 5).

Fotoğraf 4: Ayakkabı tabanının kesilmesi

Fotoğraf 5: Ayakkabı iç astarının kesilmesi

Ayakkabının taban, iç astarı ve sayasını birleştirmek için öncelikle topuk burun ve iki yan kısmı bizle delinerek iplikle tutturulur. Bu işleme çatma işlemi denmektedir. Çatma işlemi ayakkabı parçalarının arasında kırışıklık ya da bolluk kalmaması için yapılan işlemidir. (Fotoğraf 6,7,8,9).

Fotoğraf 6: Ayakkabı parçalarının topuk ve burun kısmından bizle delinmesi

Fotoğraf 7: Delinen burun ve topuk kısmının iple tutturulması

Fotoğraf 8: Ayakkabı parçalarının yan taraflarından bizle delinmesi

Fotoğraf 9: Delinen yan tarafların iple tutturulması (çatma)

Dikiş işlemine geçmeden önce kullanılacak olan pamuk ipliği bükülür. Bu işleme “iplik ulama” denmektedir. Bunun nedeni ipliğin iğneden geçirildikten sonra uç kısmının açılmasını ve ipliğin iğneden kaymasını önlemek ve ikisinin birbirine kaynaşmasını sağlamak amacıyla yapılmaktadır (Fotoğraf 10).

Fotoğraf 10: Pamuk ipliğinin bükülmesi (iplik ulama)

Tel şeklindeki köşker iğnesi ile dikme işlemine başlanır. Bizle açılan delikler ters dikiş ile birleştirilir. Bu dikiş tekniği son derece sağlamdır. (Fotoğraf 11,12).

Fotoğraf 11: Ayakkabının dikimi

Fotoğraf 12: Taban, astar ve sayanın tersten dikilmesi

Dikiş işlemi tamamen bittikten sonra ip kesilir. (Fotoğraf 13,14).

Fotoğraf 13: Dikiş işleminin bitimi ve ipin kesilmesi

Fotoğraf 14: Yemeninin alt dikişinin bitmiş hali

Dikme işlemi bittikten sonra yemeni ters çevrilir. İçten dikilmiş yemeni ya da çarıklar doğru yüzüne çevrilirken ihvan denilen alet kullanılır. (Fotoğraf 15,16).

Fotoğraf 15: Yemeninin ters çevrilmesi

Fotoğraf 16: Yemeninin ihvan ile ters çevrilmesi

Doğru yüzüne çevrilen yemeni, muşta ve dönder ağacı yardımıyla düzeltilir. (Fotoğraf 17,18).

Fotoğraf 17: Yemeninin muşta ile dövülmesi

Fotoğraf 18: Yemeninin dönder ağacı ile düzeltilmesi

Yemeni düzeltildikten sonra tahta kalıba geçirilir.(Fotoğraf 19). Ökçe demiri yardımıyla kalıba geçirilen yemeni, kerpeten ile düzeltilir. (Fotoğraf 20). Daha sonra ayakkabının kalıbın şeklini alması için muşta ile dövülür. (Fotoğraf 19). (Fotoğraf 21).

Fotoğraf 19: Yemeninin ökçe demiri yardımıyla kalıba çekilmesi

Fotoğraf 20: Yemeninin kerpeten ile düzeltilmesi

Fotoğraf 21: Yemeninin kalıba çekilmesi

Yemeninin kalıba çekilmesinden sonra tabanındaki fazlalıklar kesilir. (Fotoğraf 22).

Fotoğraf 22: Yemeni tabanındaki fazlalıkların kesilmesi

Yemeni tabanındaki fazlalıklar kesildikten sonra kurumaya bırakılır. Yemeni kuruduktan sonra kalıptan çıkartılır. (Fotoğraf 23,24).

Fotoğraf 23: Yemeninin kalıptan çıkarılması

Fotoğraf 24: Yemeninin kalıptan çıkartılmış hali

Kalıptan çıkartılan yemeninin yan dikişleri yapılarak yemeni tamamlanır. (Fotoğraf 25,26)

Fotoğraf 25: Yemeninin yan dikişlerinin dikilmesi

Fotoğraf 26: Yan Dikişleri tamamlanmış Yemeninin bitmiş hali

SONUÇ

Geçmişten günümüze gelinceye kadar insanların en temel ihtiyaçlarını karşılayan ayakkabılar, ilk çağlarda sadece ayakları doğa koşulları ve dış etkilerden korumak için kullanılırken zaman içerisinde gelişerek bulunduğu çağın gereği olarak ve modanın da etkisiyle bir sanat dalı haline gelmiştir.

Geçmişte Anadolu'nun hemen her yöresinde rastlanan el yapımı ayakkabılar, tüketim alışkanlıklarının değişmesi, bilim ve teknolojinin ilerlemesi ile yerini fabrika üretimi ayakkabılara bırakmıştır. İlk olarak 1812 yılı'nda II. Mahmut'un ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sahibinden satın alarak devletleştirdiği ayakkabı fabrikası bunun öncülüğünü yapmıştır. 1908 yılında "Beykoz Teçhizat-ı Askeriye Fabrikası adını alan kurum, 1933 yılında, işletmenin Sümerbank'a devredilmesi ile 3460 sayılı Kanun ile " Sümerbank Deri ve Kundura Sanayi Müessesesi "adını almıştır (Güler 1995). Dünya'da olduğu gibi ülkemizde de ayakkabı yapımında gelişen teknolojilerden yararlanma giderek artmış ve ayakkabı sanayi oluşmuştur.

Ancak günümüzde Gaziantep, Kahramanmaraş, Kilis vb illerimizde, bu atadan kalma el sanatı çok az sayıda sanatkâr tarafından sürdürülmektedir. Gaziantep yemenileri, geleneksel bir yapısı olması yanında, yapısında kimyasal madde bulundurmaması, ayağın rahatlıkla hava almasını sağlaması gibi dayanıklılık, ucuzluk ve kullanım bakımından da fonksiyonel özellikleri olduğu için yaşatılması gerekmektedir. Böyle değerli ve Türk kültüründe önemli bir yeri olan bu sanat dalını geliştirmek için çalışmalar yapılmalıdır. Bu yaşatma çabasında Halk eğitim merkezlerinde açılacak kursları yaygınlaştırarak ve üniversitelerin ilgili birimlerinde açılacak programlarda ustalardan eğitici olarak yararlanılabilir. Ayrıca bu değerli el sanatını yapan kişi ve kurumlara gerekli desteğin sağlanması, yaşatılması ve gelecek nesillere tanıtılması kültür değerlerimizin korunmasına hizmet edecektir.

Bu düşüncelerle Gaziantep yemenilerinin bölgenin ve ülkenin tanıtımına ve kalkınmasına büyük katkısı olacağını ümit ediyoruz.

KAYNAKLAR

- Alparslan, H. 1940. Gaziantep'te Yemenicilik. Halk Bilgisi Haberleri, 109; 23–24.
- Çakıroğlu, Ő. 1989. Osmanlı Çarıkları, Köşker Memed ve Diğerleri. Deri Dergisi, 59; 54–73.
- Güler M. 1995. Türk Dericilik Sanayi ve Beykoz Fabrikası. Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitimi Fakültesi Dergisi, 3; 71–75.
- Güler M., Özdemir M. Osmanlı İmparatorluğunun 18-19yy.'lar Arasında Üretilen Deri Ürünleri Üzerinde Bir Araştırma. I. Ulusal Deri Sempozyumu Bildirileri. Ekim İzmir Ege Üniversitesi 8–9 Ekim 2004: 581–599.
- Güzelbey, C. 1963. Gaziantep'te Köşkerlik ve Yemeni. Gaziantep Kültürü, 64; 78–84.
- Kırtunç, E. 1989. Ayakkabı Deyip Geçmeyelim. Kültür ve Sanat Dergisi, 3; 67–69.
- Koçu, E.R.1969. Türk Giyim Kuşam Süslenme Sözlüğü. Başnur matbaası, 255s., Ankara.
- Naskali, G., E. 2003. Ayakkabı Kitabı. Taş, H. “Bursa'da Kaybolan Sanatlardan yemeni ve çarık İmalatının Sonu” s.347-356. Kitapevi Basımevi, 356s., İstanbul.
- Tansuğ, S. 1988. Ayakkabı Kültürü. Türkiyemiz Dergisi, 58; 38–45.
- Tezcan, H.1997. Osmanlı Saray Pabuçları. P Sanat Kültür Antika Dergisi, 5; 92–103